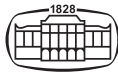

Roger Scruton

ISZOM, TEHÁT VAGYOK

————— *Egy filozófus borkalauza* —————

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Ez a kiadás Roger Scruton: *I Drink Therefore I Am. A Philosopher's Guide to Wine*. Continuum International Publishing Group, London – New York, 2009 kiadás alapján készült

A kötet megjelenését a CEC Tanácsadó Kft. támogatta.

Fordította Módos Magdolna és Olay Csaba

ISBN 978 963 05 9073 0

Kiadja az Akadémiai Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akademiaikiado.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2011

© Roger Scruton, 2011

© Akadémiai Kiadó, 2011

Hungarian translation © Módos Magdolna, 2011

Hungarian translation © Olay Csaba, 2011

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadást, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó Zrt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Sisák Gábor
A szöveget gondozta: Földes Zsuzsanna
Termékmenedzser: Egri Róbert
Nyomdai előkészítés: Inic Kft.

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt-ben
a nyomda alapításának 129. esztendejében.
Felelős vezető: Fazekas Péter vezérigazgató
Gyomaendrőd, 2011

Kiadványszám: TK100060
Megjelent 15 (A/5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

Tartalom

A magyar kiadás elé (Alkonyi László) / 7

Előszó / 15

1. Prelúdium / 17

ISZOM

2. Bűnbeesésem / 25

3. Le Tour de France / 45

4. Hírek más tájakról / 85

TEHÁT VAGYOK

5. Tudat és lét / 113

6. A bor jelentése / 137

7. Kifogások és nyafogások / 159

8. Létezés és ivászat / 187

9. Mit mivel igyunk / 197

Mutató / 225

1. Prelúdium

Az írásos történelem során az emberek mindig is bódítószerekkel tették elviselhetővé az életet. Noha a különböző társadalmak más és más bódítószereket támogattak, túrtek vagy tiltottak, egy rendkívül fontos szabályról mindig azonosan vélekedtek: az eredmény nem fenyegetheti a közrendet. Amerika őslakosainak békepipája és a közel-keleti vízipipa jól illusztrálja a közös bódulat eszményét, mely bódulatban, a közös pöfékelés során kialakul a méltányos viselkedés, megszületnek az egyszerű érzelmek és a derűs gondolatok. Egyesek hasonlóan vélekednek a cannabistról, noha e szer neurológiai hatásait elemző kutatások más, nyugtalanítóbb fényben láttatják társadalmi szerepét.

17

A gondot mégsem a cannabis okozza, hanem az alkohol, amely azonnali hatást gyakorol a mozgáskoordinációra, a viselkedésre, az érzelmekre és az értelemre. Ha egy másik bolygóról érkező látogató vodka hatása alatt álló oroszokat, slivovicától kába cseheket vagy valamilyen házi kotyvaléktól elázott, faragatlan amerikaiakat látna, minden bizonnyal a tiltás pártjára állna. Tudjuk azonban, hogy a tiltás nem jár eredménnyel. A társadalmat olykor ugyan fenyegethetik a bódítószerek, de éppúgy a hiányuk is. Segítségük nélkül olyannak látjuk egymást, amilyenek vagyunk, márpedig ilyen ingatag talapzatra emberi társadalom nem építhető. Romboló illúziók ostromolják a világot, amelyekkel szemben a történelem utóbbi időszakában bizalmatlanná váltunk, olyannyira bizalmatlanná, hogy elfelejtjük, milyen jótékonyak is néha az illúziók. Hol lennénk a nélkül a hit nélkül, hogy az ember felülkerekedhet a csapásokon, vagy örök szerelmet fogadhat? Az effajta hit azonban csak akkor marad fenn, ha képzeletben megújítjuk. S ezt vajon hogyan tennénk, ha nincs menekülő útvonalunk a tényektől? A bódítószerek iránti szükséglet tehát olyan mélyen gyökerezik bennünk, hogy mindenfajta kísérlet e szokásaink gyakorlásának megtiltására kudarcra van ítélve. Az igazi kérdés szerintem nem az, vajon éljünk-e

bódítószerekkel, hanem az, hogy melyekkel. Emellett – noha minden bódítószert elleplezi a dolgokat – némelyikük (kiváltképp a bor) úgy segít szembenézni velük, hogy újra elképzelt és idealizált formában jeleníti meg őket előttünk.

Az ókori társadalmak megoldása az alkoholproblémára az volt, hogy vallási szertartások kellékévé tették az italt, ily módon egy isten megtestesülésének tekintették, és a rendbontó viselkedést az isten – nem a hívő – tetteként marginalizálták. Ez sikeres lépésnek bizonyult, mivel sokkal könnyebb jó útra téríteni egy istent, mint egy embert. Idővel a szertartás, az ima és a teológia fegyelmében a kezdetben orgiasztikus célokat szolgáló bor fokozatosan megszelídült; előbb az olümposzi istenek előtti ünnepélyes boráldozattá, majd a keresztény eucharisziává, a szentséggel való ama rövid találkozássá vált, amelynek célja a megbékélés.

Az ókori világ nem csupán a vallási szertartást kínálta megoldásként. Léteztek világi lakomák, szümpozicionok is. A görögök nem zárták ki az italt a társadalom életéből, inkább újfajta társadalmat építettek köré. Az persze nem a vodkához vagy a whiskyhez hasonló erős ital volt. Épp csak annyira volt erős, hogy fokozatosan ellazítsa a végtagokat, és feloldja a gátlásokat, aminek hatására az ember mosolyogva néz a világra, a világ pedig visszamosolyog rá. A görögök is emberek voltak, ezért nemegyszer túlzásba vitték az ivást, mint Odüsszeusz hajósai Kirké palotájában. A görögök is megpróbálkoztak a bor tiltásával; erről Euripidész *Bakkhánsnők* című drámájából tudunk, amely Pentheusz iszonyatos történetét mondja el, aki darabokra tépetik a bor istenének elűzése miatt. Azután rájöttek, hogy a szümpozicionnal olyan szokást honosíthatnak meg, amely a legjobbat hozza ki a borból és azokból, akik isszák, mivel ilyenkor még a félnék is magabiztossá válik. Könyvem témája ez a magunkban való bizonyosság vagy másképpen *Selbstbestimmung*, ahogyan a német romantikus filozófusok nevezték.

A szümpozicion résztvevői ünnepélyes körülmények között idézték meg Dionüszoszt, a bor istenét. A virággal ékesített vendégek bal könyökükre támaszkodva, kettesével heverték a kereveteken, előttük alacsony asztalokon sorakoztak az ételek. Serlegeiket előírások szerint töltögették a rabszolgák egy nagy keverőedényből, amelyben vízzel hígították a bort, hogy a mámor pillanata a lehető legkésőbb következze be. A viselkedést, a mozdulatokat és a szavakat éppolyan visszafogottság jellemezte, mint a japán tea-

szertartás alatt, s a vendégek kellő időt adtak egymásnak beszédre, versmondásra vagy éneklésre, így a társalgásban mindig mindenki részt vehetett. Platón lejegyzett és kiszínezett egy ilyen eseményt, amelyet az irodalom kedvelői Szókratész és Alkibiadész találkozásaként ismernek. Platón műve, *A lakoma* a beszélgetés tárgyát tekintve Erész iránti hódolat, ám valójában Dionüszosznak hódol (vagy Bacchusnak, ahogyan a rómaiak nevezték), és azt példázza, hogy a megfelelő módon fogyasztott bor olyan távolságba helyezi a szerelmet és a vágyat, ahonnan megvitathatóvá válnak.

A görög lakoma, a szümpozion a kiváltságosok zártkörű összejövetele volt, csak férfiak vehettek részt rajta, mégpedig egy bizonyos osztályhoz tartozó férfiak. Az elv azonban szélesebb körben érvényes. A bor az emberi együttélés része, amennyiben a társalgás felénkítésére használják, s amennyiben a társalgás kulturált marad, és mindenki részt vesz benne. Manapság elképedünk a városaink utcáin látható részegségtől, és sokan hajlamosak kizárólag az alkoholt okolni a randalírozásért, mivel egyik oka valóban az alkohol. Csakhogy a nyilvános részegeskedésnek az a fajtája, amely az alkoholtilalomhoz vezetett, azért alakult ki, mert az emberek nem a megfelelő italt itták, és nem a megfelelő módon. Nem a bor, hanem a hiánya okozta a gíngőzös dorbézolást a 18. századi Londonban, Jeffersonnak pedig kétségkívül igaza volt, amikor az amerikai helyzet kapcsán kijelentette, hogy „a whiskey egyetlen ellenszere a bor”.

Az étkezés közben vagy után, az ital finom ízének és szuggesztív aurájának teljes tudatában zajló kulturált borozás ritkán vezet részegséghez, s még ritkábban otromba viselkedéshez. A brit városokban tapasztalható italozási probléma abban gyökerezik, hogy képtelenek vagyunk megadni Bacchusnak a kellő tiszteletet. A kultúra elszegényedése folytán a fiatalok már nem ismernek olyan dalokat és verseket, nincsenek olyan megvitatható gondolataik vagy érveik, amelyekkel poharazás közben elszórakoztatnák egymást. Azért isznak, hogy a kultúrájuk következményeként fellépő erkölcsi úrt betöltsék, és bár már eddig is jól ismertük az üres gyomorral elfogyasztott ital kedvezőtlen következményeit, most az üres fejjel felhajtott ital még károsabb hatásának is tanúi lehetünk.

De nemcsak a részeg hőzöngés visszatetsző, hanem a vacsoraösszejövetelek többsége is. A vendégek önmagukkal eltelve, fennhangon társalognak szomszédjaikkal, egyszerre tíz beszélgetésben

vesznek részt, amelyeknek egyike sem vezet sehová, és a poharak szertartásos újratöltögetése mértéktelen ivászatba torkollik. A jó borhoz mindig jó társalgási témának kellene kapcsolódnia, amely vendégről vendégre körbejár, akárcsak a bor. A görögök felismerték, hogy így lehet a legjobban fontolóra venni az igazán komoly kérdéseket – például, hogy a szerelmi vágy az egyedire irányul-e vagy az általánosra, hogy a Trisztán-akkord félszűkített szeptim-e, vagy hogy bizonyítható-e a Goldbach-sejtés.

Ismerjük azt az orvosi véleményt, miszerint napi egy pohár bor jót tesz az egészségnek, és azt a rivális nézetet is, hogy egy-két pohárnál több a romlás útjára taszít.¹ Az effajta tanácsok fontosak, noha kevésbé, mint amennyire annak látszanak. Bármi legyen is a bor hatása a testi egészségre, a szellemi egészséget befolyásoló következményei jóval jelentősebbek mind negatív értelemben, amikor az ember elszakad a szümpozicion kultúrájától, mind pozitív értelemben, amikor műveli. A borospalackokat egészségügyi figyelmeztetéssel kell ellátni már Amerikában is (ahol sok helyütt öt évvel magasabb az alkoholfogyasztás engedélyezett alsó korhatára, mint a szexuális életé). Ha a lakosság nevelése a cél, akkor minden rendben van, már amennyiben a figyelmeztetés igazat állít (de nem ezt teszi). Ám ugyanez a nevelési cél arra is sarkallhatna, hogy egészségügyi figyelmeztetést ragasszunk a palackozott vízre is, emlékeztetőül, hogy milyen örömtelen lelkiállapotba kerülünk, ha megisszuk, hogy kevesebbet kellene foglalkoznunk a hipochondriával, mert akkor több táplálékot és italt kapna a lelkünk, s hogy micsoda ökológiai esztelenség palackban szállítani keresztül-kasul a világon azt, ami fönről hull ránk, és a talpunk alatt csörgedezik.

A perzsa költészetéről írt esszéjében Emerson a következő szavakkal ajánlja figyelmünkbe Háfízt, a nagy borkedvelőt:

Háfíz a bort, a rózsákat, a lányokat, a fiúkat, a madarakat, a reggeleket és a zenét dicsóíti, így juttatja kifejezésre végtelen jókedvét, a szépség és az öröm minden formája iránti vonzalmát, és ezek hangsúlyozásával érzékelteti a szemforgatás és az üres bölcselkedés iránti megvetését.

¹ Az egészségre gyakorolt kedvező hatások és a kockázatok iránt érdeklődők figyelmébe ajánlom Frederick Adolf Paola *In Vino Sanitas* c. tanulmányát, in: Fritz Allhoff (ed.): *Wine and Philosophy. A Symposium on Thinking and Drinking*. Oxford, 2008.

Jórészt a szemforgatás és az üres bölcsekedés ellen irányul az én érvelésem is, de nem azért, hogy a kicsapongást bátorítsam, hanem hogy megmutassam, a bor megfér az erénnyel. Akkor élünk helyesen, ha élvezzük képességeinket, ha arra törekszünk, hogy embertársainkat kedveljük, s ha lehetséges, szeressük is őket, és elfogadjuk, hogy a halál egyrészt önmagában szükségszerű, másrészt áldott megkönnyebbülés azok számára, akiknek már csak tehetélt jelentenénk. A természetes élvezeteinket megmérgező egészségfanatikusokat szerintem össze kellene terelni, és bezárni egy helyre, ahol agyonuntathatnák egymást az örök életet ígérő haszontalan csodaszerekkel. Mi, többiek pedig úgy élnénk le az életünket, hogy egymást követnék a szümposzionok, ahol a katalizátor a bor, az eszköz a társalgás, a cél sorsunk derűs elfogadása, feltett szándékunk pedig, hogy csak addig maradunk, amíg szívesen látnak bennünket.

Könyvemben a borról mint a filozófia egyik kísérőjéről beszélek, a filozófiáról pedig mint a bor egyik melléktermékéről. Véleményem szerint a bor kitűnő kísérője az ételnek, de még jobb társa a gondolkodásnak. És ha bor társaságában elmélkedünk, idővel már nemcsak hogy isszuk a gondolatokat, de kortyonként gondolkodunk. Ha egyetlen élvezetes kortyban nyeljük le a premisszát, a kifejtést és a konklúziót, akkor nem pusztán megértünk egy gondolatot, hanem be is illesztjük benső életünkbe. Nemcsak igazságát és egységét mérjük fel, hanem az értékét is. A bor tápanyag, ahogyan egy-egy gondolat is az. Ami pedig az életet illeti, a bor a gondolat próbája, a hosszú távú szellemi hatást előrevetítő kóstolgatás. A megfelelő időben, a megfelelő helyen és a megfelelő társaságban elfogyasztott bor az elmélkedéshez vezető út és a béke előhírnöke.

illettek, amilyenre Homérosz gondolt, amikor „borszínű tengerről” beszélt (habár Homérosz állítólag vak volt). Ne feledjük, hogy

... nem hagyhatjuk abba a kutatást
És az lesz kutatásunk vége,
Ha megérkezünk oda, ahonnan elindultunk
És először ismerjük fel azt a helyet.*

T. S. Eliot lelki utunkat megjelenítő, ismert leírása érvényes a bor világában tett utunkra is. Kezdjük a *clarettel*, aztán kimerészkedünk, hogy különös gyümölcsöket, egzotikus tájakat, érdekes életmódokat és olyan országokat keressünk fel, amelyek borukon kívül semmi mást nem kínálhatnak. Majd, miután ausztráliai Shirazzal, argentin Tempranillóval, román Cabernet Sauvignonnal és görög Retsinával büntettük testünket és lelkünket, hazavánszorgunk, mint a tékozló fiú, és bocsánatért esedezünk balgaságunkért. A *claret* melegen, megbocsátón ölel bennünket magához. Ezzel megerősödik az angol szomj és a gascogne-i frissítő közötti ősrégi kötelék, az ital nyugodt, tiszta aromája enyhíti bűnbánatunkat, és a lélek mélyén elhangzik a feloldozás. Ez a bor alkotott meg bennünket, mi pedig ezért a borért alkottattunk, s gyakran meg is hőkkenek, hogy miért is iszom én bármi mást.

A *claret* ugyanis, az osztályozott borokkal ellentétben, olcsó. Itt most nem térhetünk ki arra a rendkívüli osztályozásra, amelyre 1855-ben került sor a Párizsi Nagy Világkiállítás alkalmából, csak annyit jegyzek meg, hogy néhány kiigazítástól eltekintve ma is olyan pontos útmutató, mint másfél évszázaddal ezelőtt – a tulajdonosok és a technológia változásai ellenére, ami a *terroirista* filozófia legnyilvánvalóbb bizonyítéka. Amikor Jurançonból visszatértem Cambridge-be – olyan volt, mintha csak most ismerkedtem volna a helyvel –, kiderült, hogy a King’s College-ban étkezhetek, amely akkoriban a munkáspárti arisztokrácia hűbértartója volt, és ma sem sokkal jobb a helyzet. Vasárnap esténként a desszerthez Ch. Latour 1949-et kaptunk, amelynek palackja akkoriban a havi fizetésembe került volna, és amelyet cinikus szociológusok eregettek le a torkukon! Egy sarokba szoktam húzódni a már nagyon idős E. M. Forsterrel, osztottam régi liberális álmainak megvalósulása fölött érzett kétségbeesésében,

* Vas István fordítása.

elmerültem Alexandriáról és Kavafiszról szóló visszaemlékezésében, és a soha nem feledhető *claret* csodálatos illatába képzeltem jövőm képét, hogy távol kerülök ettől a helytől, ahol Forster és én száműzöttek voltunk, én ideiglenesen, ő pedig hátralévő napjaira. „Csak összekötni!”* – gyakran gondoltam jól ismert szavaira, amikor ő és én a desszertes asztalnál ülő társaság többi részétől teljesen eltávolodva és idegenül ültünk, és féltékenyen néztük a dekantert, amelynek kincsét érdemtelen kezek töltögették a poharaikba. Morgan Forster úriember volt, igyekezett jóindulattal tekinteni azokra a dolgokra is, amelyeket helytelenített. Éppen ebben a jóindulatban mutatkozott meg, hogy elutasította azt a szellemet, amelyet a cambridge-i „apostolok” keltettek életre, amely behatolt Bloomsbury szalonjaiba és hálósobáiba, és amely végre hazaértkezett – de nem azért, hogy megismerje a helyet, hanem hogy lerombolja.

Rövid oktatói pályafutás után elhagytam Cambridge-t; a *clarettel* szorosan összekapcsolódott bennem a nagy kérdés, amely azóta is foglalkoztat, nevezetesen, mi marad Angliából, és hogyan lehetne ezt a maradványt megmenteni. Ez talán nem is tűnik filozófiai kérdésnek, ám idővel mégis elbűvölő filozófiai ösvényre vezetett a kísérteties erdőn át, ahol Minerva hegeli baglya röpköd az ágak között, egészen az angol szokásjog által teremtett tisztásig. Felfedeztem egy eszmét, amelyet a baloldal minden diszkusszióból kicenzúrázott, mégpedig a korporatív személynek vagy Platón szavaival „a *polisz* lelkének” eszméjét. Anglia korporatív lelke *claret*es poharam alján csillogott, és számomra régi hazámhoz azóta is ez a lelki hazámban készült bor társul.

Bordeaux egyszerre egy és sok; ezeryi *terroir* tartozik hozzá, s mindnek megvan a maga személyisége és sajátos spirituális sorsa, ugyanakkor egyforma a palackjaik formája, a történelmük és a réges-régi szokásjuk. Ebben hasonlít Angliára, arra a helyre, ahol különnc individualisták a maguk jószántából egyesülnek egyetlen klubban. Bordeaux palackjai katonás rendben sorakoznak lelki szemeim előtt. Rangsorukat az 1855-ös nagyszerű rendelet állapította meg, amely egyébként csupán összegezése mindannak, amit a szokás és a hagyomány szentesített. Minden palac-

* E. M. Forster *Howard's End* című regényének (magyarul *Szellem a házban* címen jelent meg) mottója (a szerk. megj.).

kon ott áll a „*château*” annak megnevezésére, ami a valóságban talán csak egy egyszerű kerti fészter (ámbár helyenként igen különleges építmény is lehet), mindegyiknek megvan a maga külön méltósága, nem hajlandó beleolvadni a hierarchiába, hanem megőrzi a maga egyéni szerepét. Még a nevek is lehetnének akár angolok is: Talbot, Cantenac-Brown, Léoville-Barton, Smith-Haut-Lafitte. Mindig is úgy véltem, hogy az Új-Angliában töltött ifjúkor tehetett tönkre Henry James ízlését, hiszen *A Little Tour through France* című művében azért dicséri a Pontet-Canet-t, mert érzi benne „a francia észet, a francia teljességet”. Való igaz, egy üveg Ch. Pontet-Canet 1959 érlelte meg elhatározásomat, hogy Jurançonba megyek. Csak-hogy azt Nico Mann társaságában ittam King’s College-i szobájában, ahonnan a Cam nyugodt vizén át görög ablakokra láttunk. Miközben a Pontet-Canet lefelé csúszott a torkomon, és a szívem felemelkedett a találkozásra, tudtam, hogy a szoba, a barátom, a látvány és ez az íz Angliától való búcsúm része.

Nem sokat mondhatok a meditáció és a jóakarát sok-sok békés órájáról, amelyet Bordeaux borainak köszönhetek. Egyvalamit azonban érdemes megemlíteni, ez pedig az 1855-ös osztályozás társadalmi és kulturális következményeit érinti. Ama nagy esemény óta Graves, St. Émilion és Pomerol borai is elnyerték az őket megillető rangjukat, miközben a rangsorolt termékek listája a *cru bourgeois* fajták hosszú felsorolásával egészült ki. Ily módon a francia borkereskedelem továbbra is őrzi a francia kultúra legfőbb mítoszát, azt a mítoszt, hogy a „*bourgeois*” másodosztályú polgár, ostoba, szűk látókörű, szemben az arisztokrata és a művész nagyszerű érzékenységgel. A borhoz társuló sznobizmus is megerősítette Flaubert-t, Sartre-t és Foucault-t abban a hatalmas erőfeszítésükben, hogy az egyszerű francia embert kicsinek tüntessék fel.

Ismerős probléma elé állít ez bennünket, a *bourgeoisie* tagja-it. Hogyan lopakodjunk felfelé a társadalmi ranglétrán úgy, hogy ne tűnjünk nevetségesnek? Hogyan tegyünk szert néhányra a földet és tudást birtokló osztályok által kisajátított javak közül, miközben ragaszkodunk nehezen megkeresett pénzünkhöz, és őrizzük a tisztas önellátás fontosságába vetett hitünket? Az egyik válasz az, hogy „második borokat” keresünk. Bordeaux rangos borkészítői mostanában ezzel a címkével bocsátják piacra némely terméküket, amelyeket állítólag fiatalabb tőkékről nyernek, vagy „fejlettebb” technológiával érlelnek, ám mindenesetre testvéreik nevet-

ségesen magas árain árusítanak. E borok közül jó néhányat nem lehet megkülönböztetni a hivatalos terméktől, és a félárnál olcsóbban lehet hozzájuk jutni. A magam részéről a Ch. Branaire Ducru és a Ch. Mazeyres második borait ajánlom; ez utóbbi meghökkenítő és megfizethető bizonyítéka annak, hogy a Pomerol legjobb formájában a legpompásabb *claret*, s engem minden Pomerolok legpompásabbikára emlékeztet, az 1945-ös Trotanoy-ra, amely eredendő bűnömre csábított, és amelynek eltulajdonítása bűnbeesésemet okozta.

Számomra azonban jobbára a *petit châteaux*-k tették érdekessé az életet. Az elsők St. Emilion alacsonyabb besorolású borai voltak, amelyek csak vázlatos jellemzést kaptak az 1954-es besorolásban, ahol a *premier grand cru classé*k minősítése történt, és aminek következtében ezek úgyszólván megfizethetlenné váltak. A *grand cruk* vizsont, amelyek évről évre elveszíthetik vagy elnyerhetik ezt az elnevezést, gyakran megfizethetők, s egyikük, a Ch. Barrail du Blanc vigaszt és barátságot hozott számomra, ugyanis ezt a bort iszom Tél-apó-fóbiámban osztozó barátaimmal karácsony napján. A Merlot és a Cabernet frank e kombinációja, amely egy Sam, a Ló legelőjénél nem nagyobb apró szőlőkertből származik, telten, harmonikusan gyümölcsös, és az illata finom, úgyszólván tökéletes. Ha vacsora után tölt belőle az ember, meleg esti fényt lát a pohárban, ahol nimfák és szatírok úszkálnak bíbor tóban. Karácsonykor pedig kimondottan olyan a hatása, mintha tiszta szeszt öntenénk egy foltra.

Éppilyen fontosak Châteaux Cissac és Potensac borai, mindkettő médoc-i *cru bourgeois*. Ezekben a borászatokban szép, sötét *claret*ek készülnek olyan házasításokkal, amelyekben a Cabernet Sauvignon dominál. Mivel az egyszerű Médoc elnevezés nem vonzza a sznobokat, ezeket a borokat meg lehet fizetni. A gyümölcs és a tannin egyensúlya és a finom illat miatt igazán megérdemelnék a nagyobb ismertséget. Tudósi kutatást igénylő római nevük csak mélyíti az ivásukkal járó örömet.

Haut-Médocból származik, és ugyancsak az *appellation* hiányának előnyeit élvezzi Château Villegeorge mélybíbor nedűje, amelynek 1961-es évjáratát volt szerencsém megkóstolni a cambridge-i oktatóként megélt bűnbánó időszak alatt. E három bor zamatát valamilyen oknál fogva olyan élenken fel tudom idézni, hogy szinte most is érzem, amikor ezeket a sorokat írom.

Bordeaux-ra éppúgy igaz, mint Burgundiára, hogy mindig érdemes átlátogatni a szomszéd birtokra. Ha valaki Graves-rajongó,

vegyen nevetségesen olcsó Château Picque-Caillou-t. Ez az 1780-ban létrehozott birtok a Château Haut-Brionhoz közeli homokos, kavicsos területen található, és borában megvan a nevében sejtett kavicsos tisztaság, a gránátszín és a tökéletes egyensúly, amely költséges szomszédját is jellemzi. A szomszéd-alapelv azonban az édes bordeaux-i esetében a legkifizetődőbb.

Van egy Ch. Lafaurie-Peyraguey nevű elsőrendű Sauternes, amelyről az *Utolsó látogatás* minden olvasója tudja, hogy ez indítja útnak a mesét. „Ne tégy úgy, mintha hallottál volna róla” – mondja Sebastian, amikor elvisz belőle egy palackkal arra a végzetes kirándulásra, ám ennek következtében már mindannyian hallottunk róla. A Lafaurie-Peyraguey egy jó évben igazán nem sokban különbözik a szomszédos Ch. D'Yquemtől, és harmad áron vagy még olcsóbban megszerezhető. Egyeseket elszomorít, amikor gazdag emberek több száz, olykor több ezer fontot adnak ki egy-egy palack borért, miközben mások vizet kénytelenek inni. Ám ha valakinek sok pénze van, legjobban teszi, ha elszórja; egyrészt ez a legjobb neki, hiszen megszabadul a tehertől, másrészt ez a legjobb annak is, aki kapja, mivel neki nagyobb szüksége van rá, mint a gazdagnak (különben miért szórná a pénzt?), és ez a legjobb mindannyiunknak, akik meg sem tudjuk közelíteni a gazdag ember e balgaságát. Emellett minél mulékonyabb és értelmetlenebb az, amire a gazdag ember pénzt pazarol, annál értékesebb a tette. A legrosszabb, ha öreg autók szeméthegyére vagy giccses házakra költi. A legjobb, ha hiperdrága bort vásárol, mert pénze így biológiailag lebomló vizeletté alakul, és visszatér az ősi körforgásba.

De hát, kérdezheti valaki, vajon ki akar édes bort inni? Nos, erre klasszikus példával szolgálhatok. Odüsszeusznak és embereinek kalandozásai hasonló sémát követnek: megpróbáltatás, menekülés, áldozat, lakoma, azután *glüküsz oinosz*, amely helyreállítja a világ rendjét. Annál jobb, ha a lakomát egy kis küklopszvakítás, Kharübdisz-elkerülés vagy szirénekkal szembeni ellenállás előzi meg. A lovagias, ám konzervatív értékeket követő, hozzám hasonló emberek élete bővelkedik hajmeresztő kalandokban. Ezért aztán miért ne jutalmaznánk meg magunkat egy sárkányöléssel töltött nap után egy palack édes bordeaux-ival?

A divat azonban ebben és minden másban is sajnos, ellenünk dolgozik. Kialakult az a szokás, hogy Sauternes-t és Barsacot ét-

kezés közben isznak az emberek, mi több, a „pudingbor” nevet kapták azoktól, akik igyekeznek magukról elhitetni, hogy édesen gondtalan gyermekkoruk volt egy hatalmas vidéki házban. De még ennél a mitfordi affektálásnál is rosszabb az a szokás, hogy egyesek Sauternes-t isznak a *foie gras*-hoz, mintha a szertelenség megduplázása bármi jóra vezethetne.⁷ Ennél sokkal jobb, ha az ember befejezi a vacsorát (sertéssült, töpörtyű, semmi desszert), majd azt asztalra teszi a hűvös, tiszta, aranyló bort. Akár áttölthetjük dekanterbe is, mivel a régi Sauternes üledékében kátránykristályok táncolnak palackba zárt tündéréként.

A Bordeaux legpompásabb édes borait adó szőlőskertek a Ciron és a Garonne összefolyása körül csoportosulnak. A Ciron hideg vize lehűti a meleg Garonne páráját, így teremtve meg „a fátyolos pára és az érett gyümölcsösség” mikroklímáját. Azután megtelepszik a szőlőbogyókon a *botrytis cinerea* – a „nemesrothadás” –, és összetöppesztí őket. A szemeket egyenként szedik le, ezért többször is végig kell járni a tőkétet, s az eredmény, mennyiségét tekintve, csekély. Az évszátatok a hosszú, meleg ősztől függnek, és ha a nemesrothadás nem jelenik meg, nem készül bor. Nem csoda hát, hogy a termék drága, noha minden fillérért megéri.

Ezzel vissza is érkeztem a Lafaurie-Peyraguey-hez. Sauternes rangsorolt termékei alulmaradnak az Yquemmel való összehasonlításban. Az Yquem megvásárlása ugyanis szóba sem jöhet a bor igazi szerelmeseinek körében. Ha van elég pénzük egy palack Yquemre, akkor inkább fél tucat (különleges) Ch. Suduiraut-t vagy Lafaurie-Peyraguey-t vesznek. Az Yquem csakis azért tudja megőrizni magas árát, mert a világ tele van átkozottul gazdag, műveletlen emberekkel, akik az égvilágon semmit sem tudnak a borokról, ezért aztán a legjobbat veszik meg. Csakhogy itt is az a helyzet, mint a nőekkel és a lovakkal; a második legjobb az igazán jó.⁸

⁷ Barry Smith ehhez azt az érdekes megjegyzést fűzi, hogy „a Sauternes legragyogóbb kísérője a roquefort. A sajt sós, savas erős íze és a bor édes, hordós zamata olyan ízzé olvad össze, amely pompásabb, mint a kettő külön-külön.”

⁸ Egy másik szemszögből mutatja meg ezt az érdekes jelenséget a közgazdaságtan „Veblen-javak”-elmélete. Ezek a javak (amelyek a „hivalkodó fogyasztás” elméletének kidolgozójától, Thorstein Veblenről kapták a nevüket) annál kívánatosabbak, minél magasabb az áruk. Lásd Justin Weinberg: Taste How Expensive This Is. In: Fritz Allhoff (ed.) *Wine and Philosophy: A Symposium on Thinking and Drinking*. Oxford, 2008.

7. Kifogások és nyafogások

A 19. században nem a politikusok, hanem a magánszemélyek tűzték zászlajukra az iszákosság elleni küzdelmet, és köztük sokakat olyan indulat mozgatott, amellyel ritkán találkozunk manapság, amikor a társadalmi problémák megoldása állam bácsira háruul. A viktoriánus Anglia jótét lelkeit nemcsak a lepusztult alkoholisták látványa zavarta a városok járdáin, hanem az is, hogy tudták, ennél sokkal több ember iszik otthon, akik boldogan emelgetik poharukat, és bűnük a nyilvánosság számára láthatatlan marad. H. L. Mencken a puritanizmust úgy határozta meg, mint „azt a mindig kísértő félelmet, hogy valaki valahol boldog lehet”. Ha olvasunk a mértékletességi fanatikusok gyűléseiről és kötelezettségvállalásairól, tolakodó rendszabályairól, amelyek nem tisztelték sem áldozataik privát szféráját, sem társas kapcsolatait, hajlamosak vagyunk megkönnyebbülten felsóhajtani, hogy akkor akkor volt, és most most van.

Hadd mondjam el a puritanizmus védelmében, hogy nem minden élvezet ártatlan. Minden társadalom – beleértve a miénket is – a szexuális örömeket ártatlan és bűnös örömekre osztja fel. A több helyen megjelenő, az alkoholfogyasztást ellenző mértékletességi mozgalmak abból a törekvésből nőttek ki, hogy ezt a természetes erkölcsi reakciót átvigyék egy olyan területre, ahol nincs világos jelentése. Nem a mértéktelenség az, ami a szexuális bűnt kiváltja, hanem a tárgy helytelen megválasztása, miközben minden ivás mindaddig ártatlan, amíg nem viszik túlzásba. Ugyanakkor, ahogy Mencken emlékeztet rá, az aggodalom amiatt, „vajon mire készülnek a többiek”, a puritanizmus minden formáját áthatja.

Ha van a borhoz kapcsolódó bűn, akkor az nézetem szerint nem az ivásban keresendő, hanem abban a szétválasztásban, ami megtörténhet az élvezet és az erény között. Minden kultúra úgy fejlődik jól, ha egyes élvezeteket megenged, míg másokat megtilt. És a kultúrát megerősítő élvezeteket jó szokásoknak kell irányíta-

niuk. Ábrahám örökségünkben azok a jó szokások, amelyek a jótékony-ság szellemét fejezik ki. Az erényes ivó az, aki számára „a szeretet erjedése hatja át a bort”, ahogy a szúfi költő, Rúmi írja.

A puritanizmus öröksége számos dologban megfigyelhető a brit és az amerikai társadalomban. És az antropológus számára még érdekesebb az a könnyedség, amellyel a puritán erkölcsi felháborodás áthelyezhető egyik témáról a másikra, majd a korábban helytelenített dolgokat egy csapásra ugyanolyan könnyedén felmenthetik a bűn minden szennye alól. Különösen nyilvánvaló ez a nemiség esetében. Szüleink és nagyszüleink azon voltak, hogy a fiatalok kísértésként tekintsenek a szexre, amelynek ellen kell állni. Nem tekintették azonban az erkölcsösséget a testi dolgokban a testi öröm előlékészületének: szemükben pontosan az öröm volt a rossz. Ennek eredményeként érdemben nem különböztették meg az erényes és az erkölcstelen vágyat. Az egész téma tabu volt, és a szexuális vágyak kérdésére egyetlen válasz létezett: „Ne tedd!”. Elkerülte figyelmüket a testi tisztaság régi elképzelése mint az önmérséklet egyik formája. Amit Arisztotelész mondott a haragról (a *praotesz* vagy „szelídség” erényének megvilágításaként), az ugyanúgy érvényes a szexre is. Arisztotelész szerint nem helyes teljesen elkerülni a haragot. Inkább arra van szükség, hogy elsajátítsuk a megfelelő habitust – vagyis tanuljuk meg, hogy a megfelelő mértékű haragot érezzük a megfelelő személlyel szemben, a megfelelő alkalommal és megfelelő ideig.

Pontosan ilyen módon kellene meghatározoznunk a szexuális mértékletességet is: nem a vágy elkerüléseként, hanem olyan habitusként, amely a megfelelő vágyat érzi a megfelelő tárgy iránt a megfelelő alkalommal. Al-Gazáli szúfi filozófus, akire ebben a kérdésben Arisztotelész hatott, a testi tisztaság erényét úgy írja le a *Mizá'n al-Amalban*, mint ami arra szolgál, hogy „biztosítsa az én alárendelését racionális részének úgy, hogy az öröm és a korlátozás feleljen meg az intellektusnak. A testi hűség a bujaság és a vágy hiánya közti közép.” Ez az igazi testi hűség lényege, és a házasság melletti egyik nyomós érvet szolgáltatja azzal, hogy kimentí a szexualitást a vágy terepéről, és elhelyezi az erény birodalmában. Ezt úgy éri el, hogy a szexet a jellemhez kapcsolja azáltal, hogy a vágy és a szerelem kéz a kézben járnak, és mindegyik felerősíti és ellenőrzi a másikat. Mindezt ragyogóan szemléltetik Jane Austen regényei, ahol ez a téma remekül ki van dolgozva. Az a valódi oka

az Austen művei iránti csillapíthatatlan étvágynak a rajongók körében, hogy minden mondatot gyöngéden hajt a vágy, de olyan vágy, amely elválaszthatatlan tárgyának megítélésétől és annak tudatától, mi forog kockán, amikor egy nő enged csábítójának.

A puritánoknak nincs érzékük az ilyen mérlegelt és megszemélyesülő vágyhoz. Ezért amikor a szexuális tabukat feloldották, nem láttak rá indokot, hogy visszafogják magukat. Mivel semmilyen erény nem forgott veszélyben szexuális kihágásaink során, ezek egy csapásra megszűntek kihágások lenni. Ezután nem akartak hallani semmilyen érvet a túlságosan korai tapasztalatok által a gyerekeknek okozott károkról, a gátlástalan szexualitás erkölcsi és egészségügyi károsáról. A puritanizmus egy abszolút nemet fordított át abszolút igenbe. És más örömök után nézett, amelyeket be tudott tiltani, de nem azért, mert Istent sértették, hanem mert valaki hasznot húzott belőlük. Ezért mutathatnak olyan fiatalokat a képernyőn vagy a mozivásznon, akik orgiákon vesznek részt, káromkodnak, és mindenféle gusztustalanságot csinálnak. De tilos egy fiataalt cigarettával a szájában mutatni, hiszen azzal szemet hunynánk a bűn felett – na nem a dohányzás bűne felett, hanem azoknak a bűne felett, akik hasznot húznak a rossz szokásból. Híres dohányosok, például Brunel, Churchill és Sartre portréit úgy igazította ki az Igazság Minisztérium, hogy eltávolította a sértő részleteket az ujjak közül, és az iskolai hirdetőtáblán lévő poszter mellett, amely tizenkét éveseknek ad tanácsot a biztonságos szexszel és a tértízesmentes abortusszal kapcsolatban, ott az abszolutista parancs: Ne dohányozz!

Most, hogy az italok nagy üzletet jelentenek néhány hatalmas vállalat, például a Diageo számára, a puritánoknak ugyanannyi okuk volt célba venni az ivást, mint a dohányzást. És itt valamivel könnyebb rokonszenvezni velük. Hiszen az iszákosság nem csupán az egyénnek okoz kárt; elpusztíthatja az emberi kapcsolatokra való képességét is, és világát a keserűség tengerévé változtathatja. Ezért, ha meg akarjuk menteni az inkvizíciótól az emberi javak egyik legkiválóbbját, akkor életbevágó, hogy a tiltásnál találjunk egy másik, humánusabb megközelítést az alkohol problémájára. És ezért kellene tanulnunk Arisztotelésztől, a kérdést pedig nem a „Tedd ezt” és „Ne tedd ezt” szempontjából kellene vizsgálnunk, hanem az ivás helyes és helytelen módjának szempontjából.

Szent Pál azt mondja nekünk: „Ne részegeskedjete, mert a bor léhaságra vezet, inkább teljete el Lélekkel.” Az idézet csattanó-

ja nem annak sürgetése, hogy a lélek lépjen a bor helyére, hanem hogy figyelmeztessen bennünket a mértéktelenségre. A Szentlélek nem ellenséges a borral – végül is jelen van a borban az áldozáskor a keresztény tanítás szerint, és Pál tanácsa legkedvesebb kísérőjének az volt, hogy „ne csak vizet igyál, hanem [...] egy kevés bort is” (1Tim 5,23). Valójában a kereszténység egyike azoknak a Mediterráneumban született vallásoknak, amelyek a borfogyasztást köteleességgé tették. A puritán örökség másik vonása, hogy nem tesz különbséget a részegség és az enyhe mámor között, vagy a különböző italok között, amelyek valamelyik állapotot előidéznek. Így nem meglepő, hogy a puritanizmus elleni reakció ugyanúgy nem tesz különbséget az ajánlott italok és fogyasztásuk módja között.

Az amerikai reakciót jól jellemzi egy vadonatúj magazin, a *The Modern Drunkard*, melynek egy példányát mostanában nyomta kezembe egy washingtoni bárban egy olyannyira hatalmas úr, hogy a hangja valami nem látott vidékről hallatszott a hasa mögül. Az újság beszámolt róla, hogy az elmúlt karácsonykor ártalmatlan, Santa Clausnak öltözött vidékiek partiját gumibotozó közlekedési rendőrök oszlatták fel, jóllehet a részegek közül egy sem volt képes rá, hogy hazavezessen. Tartalmaz egy érdekes interjút a hobók császárával, „Levescsont” Balmett-tel, aki börtönről börtönre hányta végig az utat a kontinensen keresztül alkotmányos jogai védelmében. És hasznos tanácsokat ad a tántorgás elfeledett művészetéről egy cikkben, amely kellőképpen világossá teszi, hogy az amerikai sörivők a részegséget az utolsó megmaradt lehetőségnek tekintik, hogy megmutassák a férfit – vagy legalábbis a hímet. De sehol nem teszi fel az ivás valódi kérdését, amely arra vonatkozik, mit igyunk, hogyan, mikor és kivel. A sörre és a gabonapárlatokra koncentrálnak, és fő gondja, hogy tanácsokat adjon az olvasóknak, hogyan igyanak eleget belőlük úgy, hogy aztán képesek legyenek még többet magukba dönteni.

Ez engem George Crabbe soraira emlékeztet az *Ittasság* című verséből:

Ho! A szegény részeges, akinek képzetlen érzéke
Látja a gyönyört a gyömbérsörben, s nélkülözni tudja a bort;
Kinek fejét a büszke képzelet sosem tanította
Túllépni a sör zavaros mámorán.

Azt hiszem, tanulnunk kell Crabbe-től és a *The Modern Drunkard* folyóirattól, és meg kell próbálnunk megérteni, mi a különbség az erényes és a helytelen ivás között, elgondolkodva azon az italon, amely civilizációnkban mindig is Isten valódi jelenlétének hordozója volt, valamint szimbóluma azoknak az utaknak, amelyek el-érhetjük. Hogy tömör választ adhassunk a nyafogóknak és az akadémikuskodóknak, akik azt remélik, irányíthatnak bennünket, tanulmányoznunk kell azokat a módokat, amelyekkel a bor úgy illeszthető be a racionális lények erkölcsi életébe, hogy inkább fokozza, semmint gyengítse kiteljesedésüket. Amit mondok, az mindazonáltal más alkoholos italokra is érvényes abban a mértékben, amennyire a borhoz hasonlóan beilleszthetők a társas-társadalmi rituálékba, amelyek boldogságot és megértést hoznak, és amelyek kollektív módon elújízik a kétségbeesést.

Normális esetben poharainkban törekszünk hűek maradni önmagunkhoz, és befolyása alatt igyekszünk semmit nem megmutatni, amit amúgy el kívánnánk rejtetni. A társas ivás számos általunk kifejlesztett módozata a mértékletesség szigorú rendszerét kényszeríti ránk. Például amikor köröket rendelünk a kocsmában, akkor az abból a szempontból is fontos, hogy lehetővé teszi embereknek ez anyagilag megengedhető vendégszeretet gyakorlását, és abból a szempontból is, hogy szabályozza a fogyasztás mértékét, és beállítja az egyensúlyt az ital beáramlása és a szavak kiáramlása között.

Korábban utaltam a régi anglikán erény nagy képviselőjére, George Crabbe nagytiszteletű atyára. Szerencsétlen hiányosság a librettóban, amelyet Montague Slater írt Crabbe *Peter Grimes* című költeményéből, hogy a falusiakat olyan rosszindulatúan ábrázolja ivási szokásaikban. Szavaik, amelyek körvonalazzák a zárt és gyanús társaságot, amelyből Peter ki van zárva, szintén megvilágítják Slater sznob beállítódását a kocsmakultúra iránt:

Élünk, és hagyunk élni, és nézünk –
Nem ártjuk magunkat más dolgába.
Ülünk és iszunk este végig
Nem méltóztatunk gondolni se
A napi falatra, amin kérődzünk,
Hanem kérjük az italokat körbe!

Valójában a körök rendelése a kocsmában az angolok egyik nagy kulturális teljesítménye. Képessé tesz kispénzű embereket arra, hogy bőkezű gesztusokat tegyenek, annak veszélye nélkül, hogy tönkremennének. Mindenkinek lehetővé teszi, hogy megkülönböztesse magát a szomszédjától, és kimutassa individualitását abban, hogy milyen italt rendel, ez pedig azzal a jótékony következménnyel jár, hogy a közösen ivók körében fokozatosan növekszik az egymás iránti jóindulat, mivel körönként sorban egymás után szívélyes és vendégszerető baráttá változtatja őket. Bizonyos értelemben ez erkölcsi előrelépés a görög lakomához képest, ahol egyedül a vendéglátó jelent meg az adakozó szerepében, és előrelépés a közös társalgóhoz vagy a vidéki udvarházhoz képest is. A körök rendelése még a szótlant és az elnyomottat is képessé teszi arra, hogy röviden fogadja szomszédai köszönetét, élvezze elismerésüket és tiszteletüket. A „társadalmi befogadás” paradigmaticus esetéről van szó, hogy jelenlegi uraink zsargonját használjuk, és aligha meglepő, hogy mindent megtesznek azért, hogy ez a gyakorlat kihaljon.

Slater librettójának fogyatékoságát bőven ellensúlyozza Britten zenéje, amely az ivókat egy meleg, egyszólamú dallamban szinkópált akkordokkal köti össze, és megmutatja, hogy Grimes azért szigetelődött el, mert a közös ivásban társaságot formáló erő rejlik. És nem csupán Grimes nem vesz részt Auntie ivójának bensőségességében. A kocsmának van egy másik kívülállója – Mrs. Sedley –, akit elborzaszt, hogy sörgőzös társaságban találja magát, akit csupán laudánuszükséglete kényszerít társaságba, és aki a drogfüggőkre jellemzően másokban képtelen mást látni, mint kínzó vágya kielégítésének eszközét. Britten megmutatja a közös ivás társas erényét és azok boldogtalan sorsát, akik izgalmaikat olyan dolgokban találják meg, amelyeket íz nélkül nyelnek le, és udvariasság nélkül fogyasztanak.

Egy erjesztett ital, mint a sör vagy a bor, nem egyszerűen egy adag alkohol, és hatását nem szabad összekeverni az égetett szesz italokéval vagy akár a koktélokéval. Az előző fejezetben azt állítottam, hogy a lélek átalakulása a bor hatására egy másik átalakulás folytatása, amely akár talán ötven évvel azelőtt is elkezdődhetett, amikor a szőlőt leszedték a szőlőtőkéről. Amikor szánkhoz emelünk egy pohár bort, valami eleven dolgot élvezünk. Mintha a bor egy másik emberi jelenlét volna valamilyen társas összejeve-

telen, és ugyanannyira az érdeklődés fókuszában van, mint az ott lévő többi ember.

Az erjesztett italok társas szerepének ilyen értelmezése ezer módon épült be a nyugati társadalmakba. Legnyilvánvalóbb megnyilatkozása a „pohárköszöntők” gyakorlata. Az emberek felemelik a poharukat ünneplés közben, hogy kifejezzék jóindulatukat egymás és egymás törekvései iránt, és kinyilvánítsák készségüket arra, hogy ezt a jóindulatú érzést magukba fogadják a szív egyfajta megújításaként. A bor társas erényeinek elismerése megjelenik az iszlám világában is, Háfiz, Rúmi és Omar Khajjám költészetében. Egyik jele az iszlám bizonyos, ma oly fenyegetőnek tűnő változatait jellemző puritán extremizmusnak, hogy a bornak a Koránban megfogalmazott tilalmát hangsúlyozzák, és megfélekedeznek arról, hogy a Szent Könyv szerint a Paradicsom több folyójában valójában ez a folyadék folyik (lásd például 47. szúra, 15. vers).

És most jött el az ideje annak, hogy felemeljem tiltakozó szavam az akadémikusok legrosszabb fajtája, a humortalan mullahok ellen, akik elárasztották városainkat, öntömjénező vallási rendeleteikkel megrontották a fiatalságot, és a bevándorlók magányos gyerekeit arra csábítják, csatlakozzanak ügyükhöz, amely a nem csatlakozás ügye. Próbálkozásai, hogy visszahozzák a vallási cenzúrát Európa nemzetállamaiba, persze még nincsenek konkrét jogi formába öntve, de összességükben jól példázzák azt, ami számomra az iszlám igazi tragédiája, nevezetesen, hogy kultúrájától megfosztva lépett be a modern világba.

A középkori muzulmán filozófusok alapvető szerepe a klasszikus gondolkodás közvetítésében az eszmetörténet jól ismert témája. Saját szakterületemen, ami a zene filozófiája, tisztában vagyok vele, hogy egyetlen nagy filozófus van, aki egy teljesen ennek a témának szentelt könyvet írt, ez pedig al-Fárábí, aki maga is kitűnő zenész volt, munkája pedig csodálatos kísérlet arra, hogy összeegyeztesse a kozmikus harmónia neoplatonista elméletét a korai arab zene formáival. Nem létezik továbbá – hogy egy másik érdeklődési területemet vegyük – egyetlen olyan klasszikus nyugati feldolgozása sem az állatok morális státuszának, amely távolról is megközelítené *Az állatok és emberek pere a dzsinnek királya előtt* című munkát, amelyet az Ikhván al-Szafá állított össze – egy filozófus testvériség, amely a termékeny félhold területén élt a Kr. u. 10–11. században. A lovagi szerelem gondolata (amelyből középkori iro-

dalmunk oly nagy része ered) az iszlám Andalúziából került Európába, és első teológiai alátámasztását Avicenna írásai adták, míg az al-Gazáli és Averroës közötti vita a filozófiai tudás természetéről és határaitól ma is olyan releváns, mint amikor először lejegyezték.

De mi történt ezzel a nagy és vitatkozó kultúrával? Hol találjuk például a filozófusok nyomtatott szövegeit? Természetesen ott vannak az amerikai egyetemi könyvtárakban, de Damaszkusz és Bagdad könyvesboltjaiból hiányoznak. Ez a tény sajátos megvilágításba helyezi a jelenlegi konfliktust az iszlámmal. Ha ezt „a civilizációk összecsapásának” hívjuk, Samuel Huntington híres megfogalmazásával élve, akkor feltételezzük, hogy két civilizáció létezik.²⁵ Az egyik fél azonban soha nem jelenik meg a csatatéren. Az összecsapás, melynek tanúi vagyunk, a nyugati szekularizmus és egy vallás között zajlik, amely, mivel öntudatos részét elveszítette, többé már nem tud bármifajta stabil állandósággal viszonyulni azokhoz, akik nem értenek vele egyet.

Majdnem harminc évvel ezelőtt jelentette meg Edward Said *Orientalizmus* című jelentős művét, melyben azokat a nyugati tudósokat ostromozza, akik a Közel-Kelet társadalmát, művészetét és irodalmát tanulmányozták és kommentálták. Az „orientalizmus” kifejezést annak a lekicsinylő és lekezelő hozzáállásnak a jelölésére alkotta meg, amelyet keleti civilizációkkal szemben minden nyugati ábrázolási kísérletben felismerni vélt. Said szerint nyugati szemmel a Kelet a ködös tunyaság és a hóbortos álmodozás világaként jelenik meg, a nyugati értékekben tükröződő energia vagy iparkodás nélkül, ezért el van vágva az anyagi és intellektuális siker forrásaitól. A Kelet a „Másik”, amelynek homályos üvegében a nyugati gyarmatosító betolakodó semmi mást nem pillanthat meg saját ragyogó ábrázatán kívül.

Said emelkedett és kiváló prózában fejt ki téziséit, de egyben módszeresen megválogatott idézetekkel operál, amelyek a Kelet és a Nyugat találkozásainak nagyon szűk szeletét érintik. És miközben megvetéssel illeti a Kelet nyugati ábrázolásait, nem fárastja magát azzal, hogy megvizsgálja a Nyugat keleti ábrázolásait, vagy hogy bármifajta összehasonlítást tegyen, amikor arról lenne szó, ki

²⁵ Samuel Huntington: *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. New York, 1996. Magyarul: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest, 2006.

volt méltánytalan kivel. Ha így tett volna, akkor arra kényszerült volna, hogy egy olyan arab nyelvű irodalmat mutasson be, amely vagy teljesen elnyugatiasodott a kairói Nagib Mahfúz módjára (akit 1994-ben majdnem megölt egy késforgató iszlamista, és akit halála idején, 2006-ban fokozódó mértékben cenzúráztak), vagy amely háttat fordítva a nyugati kultúrának, visszavonul „a Korán árnyékába”, ahogy azt az Iszlám Testvériség vezetője, Szaid Kutb ajánlotta.²⁶ Kellemes és nyugodt az a hely, ahova Kutb hívja olvasóit. De egyúttal sötét is. S jöllehet Kutbot nem cenzúrázta az egyiptomi hatóság, a tárgyhoz tartozik a tény, hogy felakasztották.

Edward Said olyan tudományos hagyományt támadott meg, amely jogosan tarthat igényt arra, hogy a nyugati civilizáció egyik valódi morális teljesítményének tartsák. A felvilágosodás orientalista tudósai olyan műveket hoztak létre és ösztönöztek, amelyek a nyugati örökség részévé váltak, Galland korszakos *Ezeregyéjszaka*-fordításától kezdve Goethe *Nyugat-keleti dívánján* és FitzGerald *Rubaiyat of Omar Khayyamján* át Szymanowski *Háfiz dalaiig*, Mahler *Dal a Földről*ig, T. S. Eliot hindu könyörgéseig és Pound konfucianus ódafordításaiig. Ez a tradíció természetesen maga is egyfajta elsajátítás, sőt eltulajdonítás volt – a keleti anyag újraalkotása nyugati perspektívából. De miért is ne tekinthetnénk erre úgy, hogy ezzel megadjuk a kellő tiszteletet a Keletnek, nem pedig degradáljuk? Nem tudnánk elsajátítani mások műveit, ha alapvetően a „Másikat” látnánk bennük.

A keleti kultúrák valójában adóssai nyugati tanulmányozóiknak. Amikor a 18. században Abd al-Vahháb megalapította az iszlám különösen visszataszító formáját az Arab-félszigeten, elégette a könyveket, és levágta azokat a fejeket, amelyek vele egyet nem értő gondolatokat tartalmaztak, Sir William Jones gyűjtött és lefordított mindent, amit a perzsa és arab költészetből fel tudott lelteni, majd Kalkuttába hajózott, ahol bíróként működött, és elindította az indiai nyelvek és kultúra tanulmányozását. A vahabizmus ugyanakkor érkezett Indiába, mint Sir William, és késedelem nélkül megkezdte a muzulmánok radikalizálását, azt a kulturális öngyilkosságot hirdetve, amelyet a jó bíró minden erejével próbált megakadályozni.

²⁶ Szaid Kutb: *fi zilál al-Korán*. 1954–1964.

kell *A tragédia születése* írójára, egy kevéske, hipochonder itallal tegyük, talán egy ujnyi beaujolais megfelel, felengedve szódavízzel.

214

Russell. Russell könyveit élesen el kell különítenünk két csoportra, mondta Wittgenstein. A logikáról és a matematika alapjairól szóló könyveket kébbe kell kötni, és mindenkit kötelezni kellene az elolvasásukra. A politikáról és népszerű filozófiáról szóló könyveket vörösbe kell kötni, és be kellene tiltani őket. Mivel Wittgenstein zsarnoki gondolkodásmódja idegen tőlem, visszariadok ettől a következtetéstől. De ítélete összességében helyes volt, és egy olyan nagy műhöz, mint *A matematika alapelvei* csak a legjobb *claret* ér fel – javaslok egy Château Beychevelle-t vagy egy Château Ducru-Beaucaillout az olyan jobb évjáratokból, mint például az 1988-as vagy az 1995-ös.

Husserl. A különbség nem is lehetne nagyobb Russellhez képest. Hozzá hasonlóan, Husserl is azzal kezdte filozófiai pályáját, hogy megpróbált értelmet adni a matematikának, és értelmetlenséget csinált belőle. Kidolgozta a fenomenológia tudományát vagy áltudományát, és azt gondolta, létezik olyan módszer, amellyel az anyagi világ „zárójelzése” révén izolálni tudjuk mindazt, ami tudattartalminkban lényeges. Az általa tonnaszámra termelt iszonyúan tömény próza mennyiségének jeleznie kellett volna a számára, hogy valójában egyáltalán semmiről sem ír. De nem: csupán azért agyalta ki „az európai tudományok válságát”, hogy aztán jól megmagyarázza. Nem tudatosult benne (és az önismeret lett az első áldozata az Én általa végzett rögeszmés vizsgálatának), de *ő maga* volt ez a válság. Erős ösztönzésre van szükség, hogy túljussunk egy ilyen krízisen, és a talpunkra essünk. Három pohár slivovicát ajánlok Husserl szülőföldjéről, Morvaországból; egyet, hogy bátorságot adjon, egyet, hogy le tudjuk nyelni ezt a zsongot, és egyet, hogy ráöntsük az oldalra.

Sartre. Sartre csillaga sohasem ragyogott fényesebben, mint 1964-ben, amikor megkapta az irodalmi Nobel-díjat, és *A szavak* címmel megírta talán legmegrendítőbb és legszebb művét, kora gyermekkorának rövid történetét. Sartre éppolyan határozottan utasította vissza a Nobel-díj átvételét, ahogyan a Becsületrendét is, valamint ugyanilyen határozottsággal háritotta el magától az írói hivatást is

A szavakban. Valójában 1964 volt Sartre az establishment általi elismertségének csúcspontja, egyben az establishmentekkel való összeütközésének a csúcspontja, továbbá annak a csúcspontja is, amilyen vehemenciával utasította el a gondolatot, hogy ő maga is az establishment részévé vált. Életének hátralevő éveiben Sartre irodalmi energiáit arra fordította, hogy kiegészítse és kidolgozza *A dialektikus ész kritikája* (1960) című marxista halandzsáját, és hogy dolgozzon hatalmas, befejezetlen Flaubert-életrajzán (*L'idiot de la famille*), amely azt bizonyítja, hogy Flaubert valójában Sartre volt, vagy Sartre Flaubert, de mindenesetre egyik ember se létezett, mivel a nemlétezés volt az író titkos vagy nem is annyira titkos vágya.

Mióta 1980-ban elérte a nemlétezését, Sartre reputációja folyamatosan csökken, párhuzamosan azzal, ahogyan az emberek egyre inkább megértik, milyen károkat okozott és okoz tanítása és példája. Francia értelmiségiek már 1972-ben megkérdőjelezték addig feddhetetlennek gondolt erkölcsi tekintélyét, miután nyilvánosan mentegette a tizenegy izraeli sportoló meggyilkolását a müncheni olimpián, 1984-ben pedig már kitörölhetetlen kérdőjel került e tekintély mellé, miután megjelent Michel-Antoine Burnier *Le Testament de Sartre* című műve, amely egybegyűjtötte azokat, a filozófus tolla alól befolyásos évei során kikerült észbontó védőbeszédeket, amelyekkel a tömeggyilkosságokat mentegette. Mindamellet Sartre parancsoló jelenléte, mint egy fekete nap a francia kultúra centrumában, 30 000 embert vonzott koporsója mögé, amikor az a Montparnasse felé haladt, és a modern életnek mint az abszolút szabadság szférájának az a megbabonázó víziója, amelyben a választás az egyetlen érték, és amelyben minden, amit választunk, visszatér a Semmibe, amiből elővarázsoljuk, alapjául szolgált minden filozófiának, amelyet az utóbbi három évtizedben a párizsi értelmiségi körök produkáltak.

Sartre nagy filozófiai műve, *A lét és a semmi* (1943) bevezeti a Semmit, ami áthat mindent, amit Sartre írt és mondott. Sartre a tagadás egyfajta nehéztelétája volt, aki képes kibirkózni a Semmit a Valamiből, bármi legyen is a téma vagy az ügy. Hősei megválasztásában még Baudelaire-en is túltett a démoniságot tekintve, és a modern szent típusát fedezte fel a hivatásos tolvaj Jean Genet-ben (*Saint Genet, comédien et martyr*, 1952), a bűnelkövetést pedig a morális tisztaság egyik formájaként helyezte. Újra feltalálta a Marx-féle osztályellenséget, és fiatal emberek egész nemzedékét inspirálta arra,

hogy éljenek a „burzsoázia” – a szabadságáról a szokások, intézmények és törvények „rosszhiszeműségének” kedvéért lemondó osztály – ellentétéként. Noha kezdetben élesen bírálta a Kommunista Pártot, miután szemtanúja volt a párt náccikkal folytatott szégyentelen kollaborációjának, az 1950-es években megért a marxizmushoz. Ezután már nem engedélyezte, hogy előadják antikommunista darabját, *A tiszta kezeket*, és arra buzdította az olvasóit, hogy „a kommunizmust szándékai és ne tettei alapján ítéljék meg” – és ezt a hozzáállását élete végéig megőrizte.

Sartre antiburzsoá retorikája megváltoztatta a háború utáni francia filozófia nyelvezetét és napirendjét, és feltűzelte azoknak a diákoknak a forradalmi ambícióit, akik a korábbi gyarmatokról érkeztek Párizsba. Az egyik ilyen diák később visszatért szülőhazájába, Kambodzsába, és a gyakorlatba is átültette Sartre „totalizáló” elméletét (amelyet *A dialektikus ész kritikája* és az 1968-as *Situations VIII.* és *IX.* része fejt ki), amelynek célpontja a burzsoá osztály „szerialitása” és „mássága” volt. Mi több, Pol Pot tisztító haragjában nem nehéz dolog észrevenni azt a megvetést a hétköznapi és az aktuális iránt, amely Sartre démonikus prózájának szinte minden sorából árad. *„Ich bin der Geist, der stets verneint”* – mondja Mefisztó –, én vagyok a szellem, aki mindig tagad. Ugyanezt mondhatjuk Sartre-ról, aki számára *l'enfer, c'est les autres* – a pokol a többiek, azaz hogy a többi ember a pokol (*Zárt tárgyalás*, 1947). Mint Milton Sátánja, Sartre úgy látta, a világot átszellemíti saját büszkesége – és ez a büszkeség utasította vissza vele a Nobel-díjat, hiszen mindenfajta elismerés a Másiktól ered, ezért az autentikus Én nem vesz róla tudomást.

Mindezen morális hiányosságok miatt persze kár lenne kisebbiteni Sartre gondolkodói és írói formátumát. Ha valamelyik mű jól mutatja ezt, akkor az *A szavak*, egy könyv, amelyet Sartre Proust kultuszára írt válaszként, hogy korrigálja azt a szerinte terjedő, téves elképzelést, amely a szavaknak egy gyerek életében és felnővekedésében játszott szerepére vonatkozott. A gyerekkor Sartre számára nem az az élethosszig tartó menedék, amelyet Proust felidézett, hanem az első a sok hiba közül, amelyben megvan minden rákövetkező hibának az előérzete. Keserűen gúnyos tömörséggel ír, ami önmagában szemrehányás Proustnak, és az eredmény – amelyet nagyban befolyásolt a szürrealista Michel Leiris – önéletrajzi remekmű, De Quincey *Egy angol ópiumevő vallomásaihoz* és Sir Edmund Gosse *Father and Son*éhoz fogható mű. 1964 kétségtelenül

jó év volt Sartre életében, mivel ez az év mutatta meg valódi írói erejét, és ekkor szakadt el ideiglenesen *A dialektikus ész kritikájának* zord, zsargon nyomorította prózájától. *A szavakat* olyan ember írta, aki képes volt nevetni – és aki megengedhette volna magának a nevetést, ha a nevetés nem a Másik kezében lévő fegyver lett volna.

Miért mondom el mindezt? – merül fel a kérdés. Válaszom az, hogy Sartre az ürügyem, amiért visszatérek 1964-hez. Nem egy nagy évjárat, de olyan, amelyet kitörölhetetlenül emlékezetessé tesz számomra az a palack 1964-es Chambertin Clos de Bèze, amelyet 1980-ban ittam, és amely a legnagyobb és legpillantást engedte annak az íznek a mélységébe és hosszú lecsengésébe, amelyet egy valódi burgundi egy második legjobb évben elérhet. Ha valaha is újraolvasnám Sartre-ot, keresnék egy 1964-es burgundit, hogy leöblítsem a mérget. Mivel erre nincs sok esély, így van egy nagy író, akit sosem fogok újra meglátogatni – Istennek legyen hála.

Heidegger. Milyen itallal lehet kiegészíteni egy filozófust, aki azt mondta nekünk, hogy „a semmi semmizik”? Üres poharat emelni a szánkhoz, és érezni, ahogyan halad lefelé – semmizik, semmizik, semmizik, a nyelőcső egész hosszában: ez bizonyára olyan élmény, amely örömet szerez az igazi szakértőnek.

Patočka. Szókratészt és Boethiust halálra ítélték, Averroëst és Maimonidészt száműzték; de az újabb időkben a filozófusok könnyen megússzák. Sartre és különösen Heidegger súrolták a valóban bűnös gondolkodás szélét anélkül, hogy a legcsekélyebb személyes veszteség érte volna őket. De a modern filozófiának van egy mártírja, mégpedig Jan Patočka, a csehszlovák Charta 77 első szóvivője, aki 1977-ben rendőri kihallgatás közben halt meg. Husserl tanítványa ugyanabba a terméketlen zsargonba merült bele, mint mestere. De a valóság Patočka segítségére sietett, amikor fiatalok arra kérték, magyarázza el országuk szenvedését, és a filozófus bölcs és szelíd illegális előadásokkal jutalmazta őket, amelyek a lélek gondozásáról szóltak. Ezeket az előadásokat cseh borral öblítsük le, ahogyan az én előadásaimat is oly gyakran ezzel ezzel a borral öblítették, amikor megpróbáltam követni a nagy embert (1985-ös letartóztatásomig). Azt mondom, cseh bort, jóllehet természetesen akkor és most is a valódi borokat azon a területen, ami azóta a Cseh Köztársaság lett, Morvaországban termelték és termelik.